

KO'P YILLIK TURMUSH STAJIGA EGA OILALARDAGI AJRIM PSIXOLOGIK FENOMEN SIFATIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10072392>

Abdusamatov Xasanboy Umsonjon o'g'li

psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

"Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti ilmiy kotibi

Annotatsiya

Ajralishlar sonining ko'payishi, tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, ma'lum ma'noda nikohning yangi usuliga o'tish bilan oldindan belgilanadi, bunda sevgi tuyg'usi va shaxsiy tanlov asosida turmush o'rtog'ini erkin tanlash birinchi darajali ahamiyatga ega. Turmush o'rtog'ini tanlash erkinligi, albatta, nikoh munosabatlari muvaffaqiyatsiz bo'lgan sharoitlarda nikohning erkin tarzda bekor qilinishini nazarda tutadi. Maqolada ajrimning ko'p yillik turmush tajribasiga ega oilalarda sodir bo'layotgani psixologik fenomen sifatida turli tadqiqotlar doirasida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar

ajrim, oilaviy hayotdan qoniqish, emotsional yaqinlik, egalitar tip, shaxslararo munosabat, nikoh, juftlik.

Keyingi yillarda ilmiy bilimlarning turli sohalari mutaxassislarining oila institutiga bo'lgan qiziqishlari sezilarli darajada ortdi. Aslida, oila hozirda ko'p tarmoqli tadqiqot sohasidir. Zamonaviy oilaning o'ziga xos xususiyatlari muammosini bayon qilish, ularni tushunish va o'rganishning psixologik asoslarini aniqlash nafaqat oilaning psixologik xususiyatlarini diqqat bilan o'rganish zaruratini, balki ko'p yillik oilaviy tajribaga ega bo'lgan shaxslarning ajralish sabablari, ajrim motivlarini, shuningdek, ajrim dinamikasini pasaytirish yo'llarini aniqlashga imkon beradi. Oila azal-azaldan muqaddas qo'rg'on sanalgan. Inson oilada dunyoga keladi, ulg'ayib kamol topadi. Eng avvalo oila mustahkam, tinch bo'lsa jamiyat barqaror bo'ladi. Unib o'sayotgan farzandlar har tomonlama barkamol bo'lishiga imkon yaratiladi. Mamlakatimizda oila azaldan muqaddas dargoh sifatida qadrlanib kelinadi. Uni asrash, bu aziz qo'rg'onning buzilishiga yo'l qo'ymaslik jamiyatimizning doimiy diqqat-e'tiborida bo'lib kelgan va bu qadriyat bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda "nikoh" tushunchasi turli yondashuvlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Fanga (psixologiya, sotsiologiya va boshqalar) qarab, bu tushunchaning o'ziga xos ta'riflari mavjud. Ko'proq "nikoh" tushunchasi axloqiy va psixologik xususiyatga ega bo'lib, u psixologiya nuqtai nazaridan birlamchi e'tiborni talab qiladi. Kundalik ongda "nikoh" tushunchasi ko'pincha "oila" tushunchasi bilan belgilanadi. Ammo psixologiya kontekstida, ilmiy nuqtai nazardan, ular odatda ajralib turadi. Nikoh jinslar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi ijtimoiy institutdir. Oila tushunchasi nafaqat jinslar o'rtasidagi

munosabatlardan, balki ko'p avlod xarakteridagi aloqalardan ham iborat bo'lgan yanada murakkab tizim hisoblanadi.

Ajralish deyarli nikoh bilan bir xil. Ajralish shakllari, jamiyatning ajralishga munosabati o'zgaradi, tarixda ajralish tabiiy hol yoki jiddiy ijtimoiy muammo sifatida qabul qilingan. Ushbu masalaning taniqli tadqiqotchisi, amerikalik sotsiolog va psixolog Konstans Aronsning fikriga ko'ra, dunyoda har o'n uch soniyada bir juftlik ajralib chiqadi. Birgina AQShda har yili bir milliondan ortiq oila ajrashadi. Turmush qurgan har ikki juftlik uchun yiliga bitta ajrashish sodir bo'ladi. Ularning hech biri ajrashishni xohlamaydi. Ular ko'pincha yillar davomida hayotlaridagi eng og'ir vaqt deb da'vo qilishadi. Aytish mumkinki, ajralish shaxsiy stress indeksida faqat yaqin kishining o'limidan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Bu g'ayrioddiy, juda og'riqli tajriba, u yoki bu tarzda bizning hayotimizni qisqartiradi. Ajralishda eng ko'p "azob chekadigan" tomon - bu bolalar. Gelmut Fidgor ajralishni ba'zan bolaning erta yoshida, ba'zan esa hatto tug'ilishidan oldin ham ota-onalar o'rtasida paydo bo'ladigan "yorilish" tufayli yuzaga keladigan taqdir sifatida tavsiflaydi, bu ertami-kechmi ajralishga olib keladi. Ushbu ijtimoiy munosabatlardagi "ichki ajralish" ko'pincha fazoviy (va huquqiy) ajralish bilan birga keladi, bu ma'lum darajada "uchinchi harakat" da mavjudlikning yangi shakli - ajrashgan oilaga olib keladi. "Taqdir" shuni ko'rsatadiki, ajralishdan keyin bolalarning hayot yo'li shu paytdan boshlab yanada qiyinlashadi va bolaning umumiy va aqliy rivojlanishiga zarar yetkazmasdan bu qiyinchiliklarni yengish juda qiyin. Bir so'z bilan aytganda, nikoh va ajrashuv yonma-yon yuradi. Har yili minglab oilalar quriladi va yana minglab oilalar buzilib ketadi. Statistika buning hisobi ham alohida yuritiladi. Har ming kishiga nisbatan nikohlar soni va ajralganlar soni "promille" da, bir yil ichida nikoh qurgan oilalar sonining ajrashuv qayd etilgan oilalar soniga nisbati esa foizda o'lchanadi. Darhaqiqat, World of Statistics e'lon qilgan ma'lumotlarga ko'ra, Portugaliya ajrashuvlar reytingida 94 foiz ko'rsatkich bilan birinchi o'rinda turibdi. Undan keyin Ispaniya (85%), Lyuksemburg (79%) va Rossiya (73%) keladi. Osiyo va Sharq davlatlari bu ro'yxatning oxirida albatta. Eng kam ajralish foizi Hindistonda qayd etilgan (1%). Undan balandroq "pillapoya"larni 7% ko'rsatkich bilan Vyetnam, 10 foiz ko'rsatkich bilan Tojikiston va 14 foiz bilan Eron band etgan.

Turmush o'rtoqlarning ijtimoiy-psixologik va boshqa xususiyatlari (masalan, er-xotinning birlamchi mosligi, ota-ona oilasining oilaviy hayotiy tajribasi, ijtimoiy-psixologik va boshqa xususiyatlar) bilan bog'liq bo'lgan oila buzilishining ob'ektiv xavf omillarini ko'rib chiqadigan tadqiqotlar mavjud (turmush o'rtoqlarning demografik, fiziologik xususiyatlari va boshqalar). Ajralish sabablari oila ichidagi va tashqi sharoitlar va qarama-qarshiliklarning murakkab majmui bo'lib, ularni hal qilish va yengish uchun oilaning xohishi yoki resurslari yetarli emas. Mavjud tadqiqotlar ushbu mavzu bo'yicha monografiya va maqolalarda keltirilgan ajralishlar sabablarining turli tasniflarini taklif qiladi. Bir paytlar ajralishlar kamdan-kam uchraydigan va ko'pchilik tomonidan qoralangan bo'lsa, endi bu

vaqt uzoq o'tmishda, har yili yuz minglab oilalar buziladi. Joriy yilning birinchi choragi va o'tgan yilning shu davriga oid statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, munosabatlarni qonuniylashtirmoqchi bo'lganlar kamroq, nikohni buzmoqchi bo'lganlar esa ko'p. Nikohlar va ajralishlar soni o'rtasidagi farq yil sayin qisqarib bormoqda. Zamonaviy jamiyatda fuqarolik nikohi modada. Ammo ko'p odamlar fuqarolik nikohi er-xotinlarga bir-biriga nisbatan deyarli hech qanday huquq va majburiyatlarni bermasligini hisobga olmaydilar. Nikoh ikki kishilik qafasda umrbod qamoq jazosi emas.

S.V.Chuikoning so'zlariga ko'ra, oilalarda ajralishning asosiy sabablari: sevgining yo'qolishi va yetishmasligi, o'zaro hurmat, ishonch va tushunish; zino, nikohdan tashqari munosabatlar, rashk; alkogolizm va turmush o'rtog'i tomonidan ortiqcha ichish, giyohvandlik; uy vazifalarini adolatsiz taqsimlash; turmush o'rtoqlarning umumiy sevimli mashg'ulotlari va qiziqishlarining yo'qligi; belgilarning o'xshash emasligi, qarashlar va qadriyatlarining mos kelmasligi; turmush qurish uchun motivlarning yetarli emasligi, turmush o'rtoqlarning nikohga psixologik tayyor emasligi; nikoh munosabatlarining jinsiy uyg'unligi; turmush o'rtog'i tomonidan jinoiy huquqbuzarlik sodir etish, g'ayriijtimoiy va noqonuniy xatti-harakatlar; turmush o'rtoqlardan birining farzand ko'rishni qoniqtirmagan istagi; oilaning moddiy, moliyaviy va uy-joy muammolari. Darhaqiqat, bu sharoitlar oilaning buzilishiga olib kelishi mumkin, chunki o'zaro tushunish va umumiy manfaatlarining yo'qligi qiyinchiliklarga duch kelganda hissiy yordam bo'lmasligiga olib keladi. Uy-joy bilan bog'liq muammolar va turmush qurishni psixologik istamaslik yosh oilalarga ko'proq xosdir. Turmush o'rtoqlar, bu holda, yangi ijtimoiy rollarni qabul qilishga tayyor emaslar, o'z vazifalarini bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishadi va paydo bo'lgan muammolarni mustaqil ravishda hal qilishga majbur bo'lishadi.

Ajralish - bu juda ziddiyatli ijtimoiy va axloqiy hodisa bo'lib, u oilaviy ta'lim lug'atida "er-xotinning hayoti davomida nikohni tugatish usuli" deb ta'riflanadi. Ajralish - bu oilaviy dramaning finali, buzilgan nikoh munosabatlarining qonuniy rasmiylashtirilishidir. Nikohning yakuniy bekor qilinishigacha bo'lgan jarayonda bir necha bosqichlar mavjud. Ajralish asosan hissiy ajralish bilan boshlanadi, bu begonalik hissi paydo bo'lishi, er-xotinlarning bir-biriga befarqligi, ishonch va sevgining yo'qolishida namoyon bo'ladi.

Ajralish arafasidagi oilalarda hayot lokusini nazorat qilishning yosh oilalarga nisbatan balandligini ularning qarorlar qabul qilishda mustaqillikka o'rganib qolishning yuqoriligi, shuningdek, hayot faoliyatidagi uchraydigan to'siqlarni tashqi ko'maklarsiz bartaraf etishga o'rganib qolganliklari bilan ham izohlanadi. Oilada er-xotinning maqsadlari aniq bo'ladi va ushbu maqsadlarga muvofiq ravishda hayot mazmunini muvofiq qurish g'oyalariga erkin tayanadi. Kuchli shaxs sifatida o'z g'oyalarida qat'iy turadi. Yosh oilalar ko'proq o'ziga ishonmaslik, o'z hayotidagi voqealarni nazorat qilish qobiliyatiga ishonishmaydi. Biroq tashqi xavf paydo bo'lganda birgalikda mustaqil bo'lmay

kollegial hamkorlik qilishga moyil bo'lganliklari uchun ham ularda lokus nazorat diadik ko'rinishda bo'lar ekan.

Zamonaviy oila uchun sevgi nikohning eng muhim motividir, ko'pincha oilaning yaratilishi va mavjudligi uchun yagona asosdir. Juftliklar o'rtasidagi yolgonga asoslangan munosabatlar turli qarama-qarshiliklar, nizolar va nomuvofiqliki aks ettiradi. Nikohning xiyonati farovon va barqaror munosabatlarga ega bo'lgan oilalarda, ko'pincha ziddiyatli, muammoli oilalarda, shuningdek, turmush o'rtoqlar o'rtasidagi tanqidiy, deyarli buzilgan oilalarda uchraydi. "Xiyonat" motivi ko'pincha yosh nikohlarning buzilishida kuzatiladi, bu esa turmush o'rtoqlarning yetukligi, beparvoligi va oilaviy qadriyatlarini tushunmasliklaridan dalolat beradi.

Xiyonat, tasodifiy munosabatlar odamni oilada sevgi borligini tushunishga majbur qiladi, degan fikr bor. Ba'zi tadqiqotlarga ko'ra, erkaklarning 75% tasodifiy sherikdan kutgan narsalarini topa olmaydi va o'z xotinini ko'proq qadrlay boshlaydi. Xiyonat qilgan xotinlar orasida umidsizlik va pushaymonlikdan boshqa hech narsani boshdan kechirmaganlar soni bundan ham ko'p - 90% ni tashkil qiladi.

Sizningcha ajralishlarda tomonlarning qaysi biri ko'proq aybdor bo'ladi? mazmunidagi savolimizga respondentlarning javoblari quyidagicha tus oldi: 1-9 yillik turmush tajribasiga ega bo'lib ajrim arafasida bo'lgan oilalar ajrimga aybdor sifatida har ikkala juftlikni (59%), javob berishga qiynalishlarini (14%), hech kim aybdor emas, vaziyat taqozosiga ko'ra ajralishga qaror qilinganini (12%), erkaklarni (10%) hamda ayollarni (5%) tanlashgan. Tadqiqotchi A.G.Volkov ajralishning obyektiv omillari - turmush o'rtoqlarning nikohda bo'lgan yoshi, turmush o'rtoqlar yoshlarining nisbati, birinchi va ikkinchi nikohlarda ajralishlarning qiyosiy chastotasi tahliliga to'xtalib o'tadi. Olim eng kam barqaror nikohlar juda erta yoshda ham, keksa yoshda ham tuziladi, degan xulosaga keladi. Birinchi holda, ijtimoiy yetuklikning, iqtisodiy mustaqillikning yo'qligi ta'sir qiladi, ikkinchidan - birinchi nikoh tajribasi va nikoh bilan bog'liq umidlardan norozilik, shuningdek, o'zaro moslashishning qiyinligi. odamlar allaqachon shakllangan va nikoh munosabatlarida uyg'unlik ortib borayotgan qiyinchilik bilan erishiladi. Turmush o'rtoqlarning yoshiga kelsak, turmush o'rtoqlarning nikohdagi yoshidagi farqning oshishi bilan ajralishlar soni ortadi. Eng kam barqaror nikohlar, qo'shimcha ravishda, turmush o'rtog'i eridan katta bo'lgan nikohni o'z ichiga oladi. Ajralish, shuningdek, ajrashayotgan turmush o'rtoqlarning farzandlari soniga bog'liq. Farzandi bo'lmagan odamlar bolali turmush o'rtoqlarga qaraganda tez-tez ajrashadi va oilada qancha ko'p bola bo'lsa, u nisbatan kamroq ajraladi

Ajralish muammosi zamonaviy oiladagi munosabatlar turining o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq: yangi oila modellari bu munosabatlarni buzishning o'ziga xos shakllarini keltirib chiqaradi. Agar an'anaviy nikohda ajralish har ikkala turmush o'rtog'ining hayotini qayta tashkil etishni nazarda tutadigan huquqiy, iqtisodiy, psixologik nuqtayi nazardan munosabatlarning uzilishi deb tushunilsa,

oilaviy munosabatlarning zamonaviy shakllari ular tugatilgandan keyin ham munosabatlarning psixologik jihatlarini ko'rsatadi. Yuqorida olingan empirik tadqiqot natijalari tahliliga ko'ra ko'p yillik oilaviy turmush tajribasiga ega juftliklarda ajralishlarning ijtimoiy-psixologik sabablari sifatida turmush o'rtog'idan yillar mobaynida qoniqmaganlikning affektiv yuzaga chiqishi natijasida manfaatlar to'qnashuvi, hissiy, jinsiy hamda ma'naviy nikohdan qoniqmaslik, oilaviy muhitning statik ko'rinishda emasligi hamda turmush o'rtog'laridagi hayotiy mazmun yo'nalishining tubdan farq qilishini keltirib o'tish mumkin.

1-9 yillik turmush tajribasiga ega bo'lib ajrim arafasida bo'lgan oilalar ajrim sabablari katoriga moliyaviy disgarmoniya (33%), migratsiya (20%), intim munosabatlardan qoniqmaslik (20%), uchinchi shaxslarning doimiy maslahati (12%), er-xotinlar fe'l-atvorining mos kelmasligi (18%) javoblarini tanlashgan. 10-15 yillik oilaviy stajga ega bo'lib, ajrim arafasiga kelib qolgan oila vakillar esa, ajrimning asosiy sabablari sifatida moliyaviy disgarmoniya (25%), migratsiya (24%), intim munosabatlardan qoniqmaslik (23%), uchinchi shaxslarning doimiy maslahati (8%), er-xotinlar fe'l-atvorining mos kelmasligi (20%) javoblarini qayd etishgan. Ma'lum bo'ladiki, turmush staji ortgan sari er-xotirlarda moliyaviy disgarmoniya normallasadi, biroq intim munosabatlarda juftini to'g'ri baholay olmaslik, juftidan qoniqmaslik, reproduktiv distabillik yuzaga keladi. Bu shaxslarda xiyonat motivlarini "uyg'ota" boshlaydi. Shuningdek, moliyaviy to'kislikka intilish ortidan migratsiya qilish istagi natijasida ham ajralishlar sodir bo'ladi. Er-xotinning fe'l-atvoridagi o'zgarishlar ham bugungi kenda ajrim sabablari sifatida baholanmoqda.

Erkaklar uchun o'zaro hissiy tushunish (19%) bir-biriga tolerant munosabatda bo'lish (20%), tashqi jozibadorlik (21%), reproduktiv salomatlik (19%), moliyaviy farovonlik (12%), farzandlarning ko'pligi (9%) oilani mustahkamlovchi asosiy omillar bo'lsa, ayollar uchun o'zaro hissiy tushunish (16%) bir-biriga tolerant munosabatda bo'lish (15%), tashqi jozibadorlik (24%), reproduktiv salomatlik (16%), moliyaviy farovonlik (17%), farzandlarning ko'pligi (12%) oilani mustahkamlovchi asosiy omillar sifatida ko'rilgan. Ushbu ma'lumotlardan oydinlashadiki, ayol hamda erkaklarning oilaviy turmush borasidagi qarashlari xilma-xil bo'lib, ikkala jins vakillarida ham asosiy urg'u tashqi jozibadorlikka qaratilgan. Bu esa, ajrim sabablari sifatida er yoki xotinning o'z tashqi ko'rinishiga e'tibor bermasligi, tashqi jozibadorlikni pastroq qadriyat sifatida karalishi kabilarni bo'lishi mumkinligini anglatadi. Ayollar uchun ko'proq oilani moliyaviy barqarorlik oila mustahkamligining asosiy shartlari bo'lsa, erkaklarda o'zaro hissiy tushunish hamda bir-biriga tolerant munosabatda bo'lish oilani asrovchi omillar qatorida yuqori pog'onalarni egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Фигдор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой (психоаналитическое исследование). М.: Наука, 1995. 376 с. // Институт христианской психологии [Электронный ресурс]
2. Шнейдер Л.Б. Основы семейной психологии. М., 2005. С. 250; Басс Д. Стратегия выбора партнёра // Сексология: Хрестоматия. СПб., 2000; Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. Л., 1990; Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования. М., 2005.
3. Волков А.Г. Семья – объект демографии. М., 1986. С. 128.
4. Рузикулов Ф.Р. Узбек оиларида ажралишнинг ижтимоий-психологик асоратлари. Психол. фан. Номз. дисс. - Тошкент: УзМУ 2002. - 160 б.
5. <https://platina.uz/2023/5/2/ajrimlar-reytingi-boyicha-dunyo-statistikasi-elon-qilindi>
6. Харченко Л. Б. Статистика / Л. Б. Харченко, В. Г. Должникова, В. Г. Иошин. - М.: Курс лекций, ИНФРА - М, 2010. - 310 с.
7. Мотивы и причины разводов [Электронный ресурс] - 2016.- URL: <http://www.e-reading.mobi/chapter.php/99322/5/Celuiiko>
8. Abdusamatov H. U. (2022). Migrant families by foreign scientists learned. Central Asian research journal for interdisciplinary studies (CARJIS), 2(2).
9. Dilbar M., Lochin R., Ruxsora K., & Khasanboy A. (2019). The Relationship of the Level of Need for Communication with the Style Features of the Education Manager in Uzbekistan. International Journal of Engineering and Advanced Technology, 9(1), 4611-4618.